

Klara Otarepec

hooks, bell: Naša pozicija: Razred je pomemben.

Ljubljana: Sophia, 2019.

224 strani (ISBN 978-961-7003-42-0), 18 EUR

V času, ko je »modno govoriti o rasi ali spolu« (str. viii), ne preseneča, da se tudi slovenske založbe vse bolj odločajo za prevode del znamenitih in že dolgo uveljavljenih feminističnih avtoric. Mednje nedvomno sodi ameriška pesnica, feministična teoretičarka in aktivistka bell hooks, ki je s svojimi deli temeljno zaznamovala feminizem drugega vala. Prek svojega dolgoletnega družbenega delovanja in pisanja je svoj kritični pristop razvila v metodologijo, ki jo danes poznamo pod imenom intersekcionalnost in ki upošteva preplet seksizma, rasizma in razrednosti, ki podpirajo kapitalistični »beli« patriarhat. Pri tem je ključnega pomena njena pozicija črnske ženske, prek katere naslavlja tako strukturni rasizem v družbi kot manko naslavljanja rasnih razlikovanj in diskriminacije znotraj samega feminističnega gibanja. Njena dela zaznamuje edinstven slog pisanja, v katerem s povezovanjem lastnih izkustev in vizijo emancipacijske politike širšemu bralstvu na dostopen in razumljiv način presprašuje pogosto zamolčane družbene probleme.

V zbirki esejev *Naša pozicija: Razred je pomemben*, ki je izšla v prevodu Mojce Dobnikar in s spremno besedo Marine Gržinič, se bell hooks loti naslavljanja najbolj pereče in hkrati najbolj zamolčane strukturne neenakosti: razreda. Razmisleka se loti na način, ki je edini možen, če želimo o razredu resno spregovoriti – tako da prek avtoetnografskih motivov kritično ovrednoti in premisli lastno razredno pozicioniranost v svetu. Takšen pristop ji omogoči, da na razumljiv, a izredno kritičen način predstavi teoretsko kompleksno analizo razredne neenakosti, hkrati pa z njim ponudi tudi metodološko orodje, ki je predpogoj za razumevanje in posledično spreminjanje sveta okoli sebe. Med teorijo in prakso za bell hooks namreč ni praznega prostora. S tem ko iz sebe naredi objekt analize in popiše lastni proces razrednega ozaveščanja, ki je vpet v obdobje (ameriških) političnih, ekonomskih in družbenih sprememb od konca druge svetovne vojne do prehoda v novo tisočletje, pokaže, kako lahko šele prek lastne pozicije začnemo zares razumeti razredna in druga oblastna razmerja. Radikalnost takšne metodologije je nujna, saj se nam razredne neenakosti neprestano izmikajo in maskirajo kot rasne ali spolne neenakosti. Razred prav tako ni določen zgolj z višino individualnega dohodka in dostopnostjo do proizvodnih sredstev. Kot poudari Rita Mae Brown v svojem eseju *The Last Straw* (1974), ki ga povzema hooks, je »razred [...] veliko več kot Marxova definicija odnosa do proizvodjalnih sredstev. Razred vključuje tudi tvoje vedenje, tvoje temeljne domneve, kakšnega vedenja so te učili, kaj pričakuješ od sebe in drugih, tvoje pojmovanje prihodnosti, kako razumeš probleme in jih rešuješ, kako razmišljaš, čutiš, deluješ« (str. 115). Zato je samorazkrivanje lastne pozicije izredno naporen proces, še posebej če ga preči intersekcija spol – rasa – razred, v kateri zavzemamo pozicije z manj družbene moči znotraj teh kategorij. To priznava tudi sama bell hooks, ko pove,

da je njen premik iz delavskega razreda v t. i. svet blaginje proizvedel številne protislovne občutke tako v njej sami kot v njenih bližnjih. Spregovoriti o razrednih razlikah kot črnka-ženska-delavka namreč pomeni zamajati rasno solidarnost in s tem iluzorno predstavo o tem, da rasizem na vse vpliva enako, hkrati pa nasprotovanje razrednemu zatiranju izzove strah, da bomo tudi sami postali revni. bell hooks kljub temu vztraja pri svoji metodologiji »Eden od načinov izražanja spoštovanja do tega sveta delavskega razreda je bilo pisanje o njem na način, ki bi bolj avtentično osvetlil našo realnost. Čutila sem, da bi s pisanjem o konstruktivnih vrednotah in prepričanjih tega sveta lahko sprožila prespraševanje stereotipov. Obenem nisem hotela postati ena izmed akademskih ljudi, ki izhajajo iz delavskega razreda in nostalgичno fetišizirajo to izkušnjo, zato sem pisala tudi negativnih izkušnjah« (str. 164).

Svoje teorije in pisanega jezika ne vidi kot objektivne forme poročanja nepristranske opazovalke niti kot abstraktno razmišljanje privilegiranega in ekskluzivnega akademskega prostora, temveč kot prakso osvoboditve. To simbolizira tudi njen psevdonim, ki si ga je ob prehodu v akademski svet in z njim v višji družbeni razred nadela po imenu svoje babice. Izbor imena nakazuje na pomembnost sveta, iz katerega izhaja pri raziskovanju lastnih razrednih vrednot in političnih prepričanj, ter zavezanost temu, da svoj izbrani glas uporablja za artikulacijo utišanih in prezrtih družbenih glasov. Njeno raziskovanje lastne pozicije nas v prvih štirih poglavjih obravnavanega dela najprej popelje skozi njeno otroštvo in odraščanje v revni družini na segregiranem ameriškem jugu v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Njena izkušnja z revščino je posredna, saj odrašča v skupnosti, ki prek skromnosti, vzajemne pomoči in religioznega vzgajanja o spoštovanju revnih blaži učinke kapitalističnega sistema. Sočasno v patriarhalnem domačem okolju spoznava pomen ženske ekonomske neodvisnosti, zato svoje moči usmeri v študijske napore, ki obljublajo možnost spremembe družbene pozicije. Ob prihodu na prestižno univerzo Stanford v sedemdesetih letih, kjer se sreča z belsko in črnsko elito, resnično spozna pomen razreda – ugotovi ne le, da je revščina izvor sramu, temveč tudi strahu in sovraštva, da rasa ni vir solidarnosti in da je akademski prostor pridržan le za tiste, ki so se pripravljene asimilirati v vedenjski in miselni kod srednjega in višjega razreda. Ob zaključku njenega izobraževanja se v družbi že povsem uveljavi predstava o revnih kot plenilcih, ki jo napaja ameriški mit o uspehu s trdim delom. Revščina tako postane dojeta kot posledica zavestne izbire ne-dela, ne pa strukturnih neenakosti plenilskega kapitalističnega sistema, in občutek solidarnosti zamenja strah za lastno ekonomsko blaginjo. Sodobna skupna obsedenost revnih in bogatih s potrošnjo pomaga ohranjati napačno predstavo, da je družba brezrazredna, saj imamo revni in bogati enake želje, vključno z željo po moči nad drugimi. Pri tem imajo po bell hooks ključno vlogo množični mediji in cenzura javnega govora o denarju, ki bi omogočila občutek ekonomske odgovornosti do drugih ljudi: »Veliko siromašnih ljudi po svetu množični mediji zapeljejo v prevzemanje ideološkega mišljenja in vrednot vladajočih razredov. Na ideološki ravni se v vsakdanjem življenju pridružijo bogatim pri varovanju razrednih interesov premožnih« (str. 85).

Svet hedonističnega potrošništva v nadaljnjih poglavjih razdela skozi prizmo rasizma reformističnega feminizma, položaja revnih belcev v odnosu do temnopolnih revnih,

skozi kritiko gentrifikacije in medijske socializacije v prid bogatim ter z vidika razmaha problema mamil med mladimi. Tukaj se pojavi tudi težava knjige, saj se začetne osnovne teze začnejo ponavljati ter se porazgubijo v številnih pavšalnih in poenostavljenih trditvah, ki namesto v politični pristop k spremembi družbe prej vodijo v moralizem. Njeni opisi razrednega sramu, rasnega kapitalizma in kulture pohlepa so resda nazorno predstavljeni vidiki kapitalističnega reda, vendar jim umanjka kompleksnejša teoretska analiza, katere ne morejo nadomestiti anekdote in primeri iz njenega življenja. Prav tako umanjka podrobnejša razdelava pojmov, s katerimi operira v knjigi – konceptualizacija razreda je pogosto omejena zgolj na govor o denarju, ne pa tudi na vprašanje lastnine in produkcijskih sredstev oziroma izvora bogastva in revščine; rasa je razumljena tipično ameriško, torej kot naravna danost; njena spodbuda k solidarnosti premožnejših z manj premožnimi ostane v okviru obstoječega sistema, namesto da bi zahtevala sistemsko porazdelitev dobrin in reproduktivnega dela.

Njena trditev o tem, da je danes ključni problem revnih (in tudi drugih razredov) pomanjkanje lastne razredne zavesti, »ki bi jih ščitila pred sprejemanjem ideje, da njihovo vrednost določajo materialne dobrine« (str. 141–142), se pojavi na več mestih. To nakazuje, da gre pri zbirki esejev *Naša pozicija: Razred je pomemben* za poskus obuditve feminističnega etosa prebujanja zavesti iz sedemdesetih let, ki je stavila na aktivacijo posameznikove revolucionarne zavesti prek ozaveščanja o družbenih neenakostih. Ozaveščenost žal še ne pomeni organiziranega razrednega boja; in bell hooks tudi sama večinoma ponuja rešitve, ki so bolj lokalizirani upori kapitalističnemu sistemu kot pa poskus temeljnega preobrata. Toda pomembnejši učinek njenih esejev je, kot v spremni besedi opozarja Marina Gržinić, poziv k »osebni in državni odgovornosti – gre za poskus dekolonizacije uma zatiranih« (Gržinić, str. 193). Prek izpraševanja teoretskih predpostavk lastnih izkušenj in prikazovanja možnosti lastne preobrazbe se bori za ponovno vzpostavitev politike kot upravljanja skupnih zadev v korist skupnosti, obenem pa na poti do tega cilja bralstvu ponudi upanje, da je moč »živeti kljub razredni segregaciji – se proti njej boriti z dajanjem vrednosti življenju, ne životarjenju« (Gržinić, str. 205).

Marko Ribac

Pierre Bourdieu: Praktični razlogi. O teoriji delovanja.

Ljubljana: Založba Krtina, 2019.

193 strani (ISBN 978-961-260-122-5), 25 EUR.

Devetdeseto obletnico rojstva sociologa Pierra Bourdieuja (1930–2002) je v Sloveniji javno obeležil (le) prevod zbornika z naslovom *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*, v slovenski jezik prevedenega kot *Praktični razlogi: O teoriji delovanja*, ki je izšel tik pred vstopom v pandemično leto 2020.

Da bi lahko celovito razumeli namen prevedenega dela, ga moramo najprej umestiti v niz številnih knjižnih objav, ki predstavljajo Bourdieujev znanstveni opus. Leta 1994, ko je bilo delo objavljeno, so bili vsi največji Bourdieujevi znanstveni dosežki že zgodovina. Za njim so bile empirične raziskave o Alžiriji ter dela o izobraževalnem in umetnostnem sistemu, ki so zaznamovala njegovo raziskovalno delo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Za njim so bila ključna dela sedemdesetih in osemdesetih let, kot so *La distinction* (1979), *La sens pratique* (1980), *Homo academicus* (1984), *La noblesse État* (1989) ali *Les règles de l'art* (1992). Za njim je bila ustanovitev revije *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* (1975), Bourdieu je tudi že zasedal stolico na *Collège de France* (1981), podelili so mu tudi že najprestižnejše priznanje v francoski znanosti *Médaille d'or du CNRS* (1993). Devetdeseta leta prejšnjega stoletja je tako v Bourdieujevem življenju in znanstveni produkciji zaznamoval predvsem intenzivnejši vstop v druga nacionalna akademska okolja in v mednarodni znanstveni prostor. To se je zgodilo z nizom vabljenih predavanj na največjih svetovnih univerzah, z deli, ki popularizirajo njegove empirične ugotovitve, ali s publicističnimi intervencijami v protiglobalizacijskih bojih.

V to obdobje se umešča zbornik relationalne zgodovine družboslovnih znanosti *Praktični razlogi: O teoriji delovanja*, hevristično delo, ki v medsebojna razmerja lucidno postavlja ključne Bourdieujeve koncepte, ki tvorijo jedro sistema njegove sociološke teorije. Temelji na transkripciji Bourdieujevih predavanj, ki so ustvarjena ali pa zelo hitro po izvorni izdaji prevedena v angleški jezik in omogočajo internacionalizacijo njegovih del, občinstvom pa podrobno razlago konceptov, metod in epistemoloških premis ter odpravo recepcijskih nesporazumov. Omogočajo tudi slikovit vpogled v drobne francoske sodobne zgodovine, v procese razvoja sodobnih sistemov kulturne produkcije, v razprave o antinomijah sociologije itd. Zbornik je po svoji zasnovi podoben drugim tovrstnim zbornikom, kot so *An Invitation to Reflexive Sociology* (1992), *Manet, une révolution symbolique: Cours au Collège de France 1998–2000* (2013), delno tudi, toda precej manj, *Méditations pascaliennes* (1997).

Kot didaktično delo skušajo *Praktični razlogi* skozi prikaz specifične (francoske) realnosti vzpodbuditi generalizacijo specifičnih logik, družbenih determinizmov in mehanizmov reprodukcije partikularnega (francoskega) prostora, medtem ko si prizadevajo preseči vse ključne dihotomije oziroma antinomije, ki jih proizvaja intelektualna delitev

dela: antinomijo med subjektivizmom in objektivizmom, med teorijo in empirijo, med zavednim in nezavednim, med intenco in nezainteresiranostjo, med delovanjem in strukturo. Zato se v nadaljevanju recenzije ne osredotočam na kritike posameznih segmentov knjige, za katero je uredniški odbor založbe Krtina presodil, da sodi v zbirko *Temeljnih del*, temveč na skopo odmerjenem prostoru z razgrnitvijo njenih temeljnih ugotovitev opozarjam na dve temeljni zagati, ki bi zaradi predolgega prevajalnega zamika (četrt stoletja) lahko botrovali zgrešeni in dekontekstualizirani interpretaciji prevedenega dela. Zdi se, da ima knjiga, ki poskuša razložiti sociološko koncepcijo *relacionalne* filozofije znanosti in *dispozicionalno* filozofijo delovanja (str. 7) trikotno narativno zgradbo. Prva tri poglavja knjige razlagajo objektivistične elemente Bourdieujevega konceptualnega aparata, kot so družbeni prostor, polje razredov (1. poglavje), šolski sistem (2. poglavje) in polje (3. poglavje). Četrto poglavje predstavlja vrh pripovedne zgradbe, saj kulminira v historizaciji geneze sodobne države in orisu mehanizmov njene kontinuirane (re) produkcije. Preostala tri – iztekajoča se – poglavja poskušajo integrirati objektivistične koncepte Bourdieujeve teorije s subjektivističnimi oziroma utelešenimi pojmi, kot so *illusio*, *habitus* (5. poglavje), simbolno nasilje (6. poglavje) in sholastični pogled (7. poglavje). Dve vzajemno povezani spoznanji, kot sem že omenil, spodbijata najpomembnejše zastavke navedenega dela, ki želi izzvati utrjene mentalne (konceptualne) strukture družboslovne in humanistične skupnosti. Prvo spoznanje, ker je delo prevedeno v slovenski jezik, pripoznava učinke in posledice fragmentacije ter ignorance Bourdiejevske sociologije v Sloveniji, zaradi katere v prostoru vlada manko rigorozne aplikacije ključnih konceptov v empirično prakso. Drugo, s tem povezano spoznanje zadeva integracijske zmožnosti družboslovno in humanistično izobraženega občinstva v znanstvenem (pod) polju, ki mora »kulturno arbitrarnost družbenega sveta« (str. 80) preučiti topično: v vzajemnem združevanju spoznanj in produktivni integraciji niza koherentnih in logično elaboriranih teoretskih paradigem.

Prvič, *Praktični razlogi* bi morali biti podlaga močnega sociološkega programa, Bourdiejevske paradigme, ki bi z »množico kvantitativnih in kvalitativnih, statističnih in etnografskih, makrosocioloških in mikrosocioloških metod in meritev« (str. 12) uspela skonstruirati in odkriti temeljno diferenciacijsko načelo, ki strukturira distribucijo oblastnih form (raznolikih vrst kapitalov) (str. 42). Slovenska znanstvena skupnost v tem trenutku ne premore ustrezne – relacionalne – zgodovinske obravnave »zapovrstnih stanj« raznolikih družbenih polj niti »objektivnih razmerij«, ki jih strukturirajo (str. 70–71). Koncept polj(a) v lokalni znanosti ni bil množično apliciran v empirično prakso že v času, ko smo zapuščali obdobje ekonomskega, sociološkega in kulturnega nacionalizma keynesianskega obdobja, zato niti ni bila izpeljana geneza postopnih zgodovinskih, tj. konjunkturalnih transformacij tega načela in ni bila izpeljana zgodovina konstituiranja državnega monopola nad legitimnim fizičnim in simbolnim nasiljem (str. 43). Delne obravnave Bourdiejevih konceptov in mikroštudije lokalnih hierarhij – hvale vredne, kot so – ne ponujajo ustreznih relacionalnih zgodovinskih analiz, transformacije polja družbenih razredov, konstitucije (in transformacije) posameznih družbenih polj, dinamike bojev v družbenih prostorih ali razporeditve agensov in nosilcev specifičnih kapitalov v lokalnih poljih.

Prevod dela, ki naj bi tlakovalo pot internacionalizaciji Bourdieujevske sociologije, prihaja tudi v času, ko so nacionalna polja že globalizirana in močno transnacionalno integrirana. Empirične raziskave, ki bi analize dinamike družbenih polj zaprle v okvire metodološkega nacionalizma, ki je bil značilen za Bourdieujeve analize, in ne bi upoštevale integracije lokalnih formacij v mednarodni prostor, bi radikalno poenostavile relationalne značilnosti ter neprimerno popačile dinamiko sodobnih družbenih polj. Podobno popačeno in dekontekstualizirano kritiko sodobnih institucionalnih procesov bi, drugič, dobili, če bi Bourdieujev konceptualni aparat poskusili razvijati brez spoznavnih sklepov teorije faznega razvoja kapitalističnega sistema in geokulture kapitalističnih območij (oboje prepričljivo teoretizira npr. Rade Pantić). Neupoštevanje strukturne transformacije relacij med (nekdanjo) periferijo in (nekdanjim) centrom ali transformacij globalnih in regionalnih razrednih struktur (pojava globalnih vladajočih ali globalnih srednjih razredov), ki so spremenile razredno strukturo nacionalnih držav, bi sodobno dinamiko družbenih procesov zaprlo v substancialistično mišljenje, proti kateremu je svaril Bourdieu: lastnosti skupin na določenih razrednih pozicijah v določenem trenutku namreč niso večne lastnosti te skupine ali razredne pozicije (str. 15).

Številni dejavniki (neoliberalna transformacija temeljev visokošolskega sistema, fragmentacija družboslovnega raziskovanja, komodifikacija znanstvenih objav) vse bolj onemogočajo rigorozno empirično preverjanje – potrjevanje ali spodbijanje – obče veljavnosti Bourdieujevih modelov v primerjalni, tako diahroni kot tudi sinhroni perspektivi. Zato kljub dragocenemu prevodu *Praktičnih razlogov* v slovenski jezik ostaja bojazen, da razgrnjeni Bourdieujevi koncepti in statistične metode, ki te koncepte empirično operacionalizirajo, prihajajo v raziskovalno skupnost, ki jih ni zmožna ustrezno empirično aplicirati, implementirati in spodbiti. Heterogena akademska »interpretativna skupnost« (B. Zelizer) bo zato ob prevodu, se zdi, še naprej reproducirala predvsem tri uveljavljene recepcijske strategije: koncepti bodo a) zapisani pozabi in ignoranci, b) namenjeni ljubiteljskemu prostočasnemu malikovanju konceptov brez aplikacije v temeljno raziskovalno delo ali pa bodo koncepti vneseni v univerzitetni kurikulum c), podpirali strategije distinkcije akademikov in akademičark, s katerimi ti dodatno utrjujejo svoje mandarinske pozicije.

Metka Mencin

**Simone de Beauvoir: Starost II. Biti v svetu.
Ljubljana: Opro, Zavod za aplikativne študije, 2020.
328 strani (ISBN 978-961-94813-1-8), 29 EUR.**

Dve leti po izidu slovenskega prevoda prve knjige Simone de Beauvoir *Starost* (2018), v kateri, kot nakazuje podnaslov *Stališče zunanosti*, obširno analizira podobe in položaj starih in starosti v različnih kulturno-zgodovinskih obdobjih, je v slovenščini izšla tudi druga knjiga z naslovom *Biti v svetu* (2020). Osrednji predmet analize je fenomenološki vidik drugosti, ki ga de Beauvoir dosledno kontekstualizira kot vselej-že-družbenega. V svetu, ki staranje obravnava kot nezaželeno preobrazbo in stare kot breme, namreč biti star pomeni biti drugi: drugi_a ne le kot obstranec, obstranka, temveč tudi druga_i sami_samemu sebi.

V *Uvodu* k drugi knjigi de Beauvoir svojo analizo povzame kot refleksijo odnosa človeka do svojega telesa in svoje podobe v starosti, do lastne preteklosti in do časa nasploh, do drugega in do sveta (str. 333). Kar takoj opozori tudi na omejitve (ki ji jo med drugim očita tudi avtorica spremne besede Hammarström): »Ena od pomanjkljivosti mojega proučevanja je ta, da so vsi moji primeri privilegiranci« (prav tam). Nad izborom »primerov« je marsikdo razočaran tudi zato, ker de Beauvoir v prvi knjigi z izjemno občutljivostjo opozarja na družbene in politične neenakosti, ki v starosti zaradi svojega kumulativnega učinka izrazito naraščajo. A ta izbor pojasni z okoliščinami: privilegirani so žal »skorajda edini, ki imajo sredstva in čas pričati o svoji izkušnji«. In v svoji razpravi se specifičnega položaja vsakega od »primerov« ves čas zaveda, saj natančno razižče okoliščine vsakega od pričevanj: od starosti, poklica, aktivnosti, zdravja do prijateljskih, ljubezenskih in družinskih razmerij. De Beauvoir hkrati verjame, da je ta izbor manj usodna pomankljivost njenega dela, kot se mogoče zdi na prvi pogled: meni namreč, da izkušnje ljudi, ki so »empirično gradivo« njenega raziskovanja, pogosto »presegajo njihov lastni primer.« Težko bi srečali človeka, starega recimo osemdeset let in več, ki ni izkusil posledic psihofizičnega pešanja, dvojno zamejene prihodnosti (zaprte in kratke hkrati) ter s tem povezanih sprememb percepcije časa; objektivacije, naraščajoče tesnobe in negotovosti, povečane odvisnosti, občutkov krivice in krivde ... Vse to de Beauvoir razbira iz pričevanj in biografij številnih »velikih mož« (večinoma pisateljev in pesnikov, ki so zapustili največ avtobiografskih zapisov, pa tudi slikarjev, glasbenikov, znanstvenikov, filozofov, politikov) in redkih »velikih žensk« (te očitno niso bile dovolj velike, da bi bile zanimive za biografe, po drugi strani pa še danes o staranju bistveno več pišejo moški kot ženske). Breme sprememb v starosti nekateri_e občutimo prej, drugi_e pozneje, hitrost spreminjanja je različna, prav tako teža bremen, s katerimi se spoprijemamo različno, odvisno od naših (z)možnosti. A nihče, pa naj bo privilegirani politik, umetnik, filozof, znanstvenik ali izmučen rudar, gospodinja ali dama iz francoske visoke družbe, psihoanalitičarka, žena ali/in ljubica se bremenu ne more izogniti, če le dovolj dolgo živi.

V prvem poglavju, *Odkrivanje in sprejemanje starosti – izkušnja telesa*, de Beauvoir odpre problem objektivacije in že na začetku opravi z mitom, da smo stari toliko, kot se počutimo: starosti namreč ne definiram sama, starost se definira v odnosu med tem, kar sem za drugega, in samozavedanjem, ki je posredovano preko drugega (str. 337). Če ne prej, se te odnosnosti zavemo takrat, ko nas preseneti sodba drugih, da smo stare_i: šele preko tujega pogleda odkrijemo lastno starost. Ta tuji pogled pa ni katerikoli pogled, ampak gre za mladostno strukturo pogleda. Vse dokler se ne soočimo s to sodbo, s tem pogledom, lahko znamenja staranja in starosti z nekaj iznajdljive racionalizacije interpretiramo kot začasno bolezensko poslabšanje (str. 338), in če se spremembe dogajajo postopno, brez šokov, se jim lahko sproti prilagajamo, jih kompenziramo, kar nas varuje pred tem, da bi se prepoznale_i kot stare_i. Z nekaj nelagodja se dojemamo kot to, kar smo bile_i, le nekaj tegob smo si nakopale_i. Prvo poglavje je pravzaprav pripoved o bolečini odkrivanja starosti in ne(z)možnosti sprejemanja sebe kot starega človeka. »Starost tako težko sprejemamo, ker smo jo od nekdaj dojemali kakor tujo vrsto – ali sem potemtakem postala nekdo drug, čeprav ostajam jaz« (str. 337)?

De Beauvoir govori o intelektualnem škandalu, s katerim se soočimo, ko moramo prevzeti »stvarnost, ki nedvoumno je mi sami, ki se nas dotika od zunaj, a nam je hkrati nedoumljiva.« (str. 344). Tega, kar smo za drugega, nadaljuje, ne moremo »živeti na način za sebe«. Ujeti smo v zanko neuresničljivosti (tu se sklicuje na Sartra), ki je »moje bitje na distanci« (prav tam). To nas lahko vodi do tega, da prezgodaj izjavljamo, da smo stari, ali do tega, da se do konca vidimo kot mlade (str. 346) in iz sebe ustvarimo karikaturo. Procesi staranja so, trdi de Beauvoir, za moške praviloma težji kot za ženske, ker zaradi ugodnejših poziciji v mladosti in zreli dobi z upokojitvijo izgubijo več (kar se z visoko stopnjo zaposlenosti in izobraženosti žensk seveda spreminja – op. M. M.). Tezo o težavnem staranju moških implicitno relativizira z analizo družbenih omejitev žensk na področju seksualnosti – ženske se ji zaradi načel spodobnosti in vloge objekta odpovedo prej kot moški, čeprav za to ni prav nobenih bioloških razlogov.

De Beauvoir je neprizanesljiva do vseh racionalizacij, ki pomagajo, da nam sprememb ni treba imenovati s pravim imenom: interpretira jih kot obrambni mehanizem in opozarja na ceno, ki jo moramo plačati zanje. Nič bolj prizanesljiva ni do osebnostnih sprememb, kot bi jih poimenovali psihologi, ki so pogost odgovor na telesne, kognitivne, socialne, ekonomske, simbolne izgube: ljubosumnost, častihlepnost, maščevalnost starih. Pa vendar, zapuščenost, zavrženost v starosti lahko, pravi de Beauvoir, tudi osvobaja: osvobaja dvoiličnosti (str. 540). Zapuščeni in zavrženi si lahko privoščijo ravnodušnost do javnega mnenja – Aristotel jo je poimenoval »brezsramnost« – saj nimajo kaj dosti izgubiti. De Beauvoir navaja, kako so se celo na Japonskem, ki je bila konec šestdesetih, ko je pisala *Starost*, izrazito patriarhalna, ženske pri sedemdesetih letih ločile ter končno namesto za moža in otroke začele skrbeti zase (str. 541). A hkrati opozarja, kako se prav zaradi spoštovanja načela spodobnosti stari ljudje, predvsem ženske, odpovedujejo seksualnosti, umikajo v osamo in opuščajo vrsto aktivnosti. V tem kontekstu velja omeniti njeno kritiko moralistov, ki trdijo, da starost človeka osvobaja telesa, kar naj bi bil pogoj za vedrost. De Beauvoir trditev zavrne, češ da je »vztrajnost starčevskega libida precej pogosta« (str. 377): teza o osvobajanju od telesa ni nič drugega kot slavljenje

gašenja seksualnosti, ki jo moralisti razumejo kot sužnost (str. 370). Tudi upokojitev, ki je zaradi spremembe socialnega statusa, zaradi občutka nekoristnosti za marsikoga težka izkušnja, lahko odpre prostore svobode, ker odpadejo obveznosti in pritiski, ki smo jih težko prenašale_i, in končno lahko počnemo, česar prej nismo utegnile_i. A samo če imamo na voljo tudi druge vire, ne zgolj čas. Starost nas lahko osvobaja tudi iluzij, s čimer ohranjamo bistroidnost (str. 544). Vendar sta svoboda in bistroidnost nekaj vredni le, če nas spodbujata k cilju, k načrtovanju in k temu, da bi načrte tudi uresničili, k transcendenci. Tega ne gre brati kot zagovor sodobnih teorij aktivacije starih, temveč kot odgovor na izgubljanje smisla življenja, izgubljanje radovednosti in strasti v starosti. De Beauvoir se tudi tu ne pusti zapeljati mitu svobodne izbire, prav tako ne upanju, da je *»bogato in pogumno življenje vedno nagrajeno z ,lepo starostjo«* (str. 573): njena refleksija različnih odgovorov na izgube v starosti ne sporoča, da so vse poti odprte ali da je dovolj, če samo spremenimo pogled na lastno telo in na lastni položaj, pa se nam bo dobro godilo.

V *Sklepu* na vprašanje, *»kakšna bi morala biti družba, da bi človek na stara leta ostal človek«*, de Beauvoir odgovori, da bi morali z njim vedno ravnati kot s človekom (str. 596). Poudarek je na *»vedno«*: to, kar se dogaja starim, je določeno z ravnanjem z mladimi – z izkoriščanjem, s krajo eksistence, z nemogućnostjo, da bi vplivali na svet. Da bi s človekom vedno ravnali kot s človekom, je treba spremeniti življenje (str. 597).

Zala Gruden

Paolo Freire: Pedagogika zatiranih. Ljubljana: Krtina, 2019. 194 strani (ISBN - 978-961-260-126-3), 20 EUR

Monografija *Pedagogika zatiranih*, ključno delo kritične pedagogike, je svoj prvenstveni prevod v slovenščino dočakala leta 2019, ko jo je na pobudo pedagoga in filozofa Tomaža Grušovnika, avtorja spremne besede, prevedla Blažka Müller. Delo je v Sloveniji pogosto študijsko gradivo pri študentih andragoških smeri, ki pa so do nedavnega prevoda iz izvorne portugalščine (verjetno) najpogosteje brali prevoda v hrvaški in angleški jezik. Na posvetu Besedne postaje (2019) ob izdaji prevoda knjige v slovenski jezik, ki je na Filozofski fakulteti potekal decembra 2019, je prevajalka poudarila, da je slaba kakovost prevoda v angleški jezik bralce lahko prikrajšala za niansiranost Freirejevega jezikovnega sloga, ki se povezuje tudi s teoretskim sporočilom dela, in jih s tem oropala presežne sporočilnosti literarnega dela. Da bi se sama izognila pomanjkljivosti omenjenega prevoda, je ohranjala avtorjeve značilne kratke, udarne stavke, ki so včasih delovali kot samostojni odstavki: »Skoraj nikoli se revolucionarno vodstvo ne zaveda, da se nahaja v protislovju z množicami« (str. 155); pogoste apele, ki bralca vabijo, naj se skozi branje zave krivic, prepozna vzorce zatiranja: »Bodite pozorni na to, kako je Guevara [...]« (str. 160); in takoj zatem »Poglejte, kako je vodja, kot je Guevara [...]« (prav tam); pogosto ponovljene konstatacije, ki so pravzaprav preigravanje vedno iste ugotovitve: »V pokorjeni zavesti zatiranega kmečkega prebivalca bomo našli ponotrzanenega zatiralca, kar pojasnjuje njihov strah in njihovo neučinkovitost« (str. 155). Avtorjev jezik je čustven, ekspresiven, subjektiven:

Menimo, da ni nujno uporabiti statističnih podatkov, da bi pokazali, koliko ljudi je v Braziliji in v Latinski Ameriki na splošno »živih mrtvecev«, so »sence« ljudi, moških, žensk, otrok, obupani so in podvrženi nenehni »nevidni vojniki«, v kateri še tisto malo življenja, ki jim ga je ostalo, žrejo tuberkuloza, shistosomioza, otroška driska, na tisoče bolezni, ki nastanejo zaradi bede, mnoge od teh pa zatiralci imenujejo preprosto »tropske bolezni« (str. 161).

Pa tudi iznajdljiv, domiseln. Prevajalka je poudarila, da so mnogi od izrazov, ki jih je prevajala, imeli večplasten pomen ali pomen, ki se je spreminjal s kontekstom. Tako se je težko odločala o prevodih izrazov, ki so pomenili na primer dualnost, saj so v drugem kontekstu pomenili razdvojenost ali dvojnost. Podobno je bilo z izrazi, ki sploh ne zvenijo kot »pravi«, izven konteksta zmotijo, med branjem pa postanejo zvezani in opredeljujoči deli besedila, na primer *nepreverjena izvedljivost, dejanje preverjanja, izobraževanje problematiziranja in očlovečenje ali počlovečenje*.

O jezikovnih in slogovnih posebnostih besedila smo se razpisali, ker te in njihov prevod sooblikujejo, poglobljajo sporočilnost knjige. Avtor v delu predstavlja idejo novega izobraževanja, ki ga najmočnejše opredeljuje dialoškost; in prav to dialoškost producira skozi besedilo. V delu Freire v štirih poglavjih govori o osvobajanju zatiranih, ideji, ki jo je razvijal in izvajal skozi kulturne krožke. Freire najprej utemelji potrebo po

pedagogiki zatiranih, predstavi idejo zatiralcev, zatiranih in osvobajanja. V besedilu nagovarja bralce, naj se ne bojijo svobode, ki jim jo bo prineslo zavedanje njihove pozicije, vseskozi pa jih spremlja in uči, da se znajo z novonajdeno osvobojenostjo spoprijeti in na novo zaživeti. Posebej močna so v delu pogosto ponovljena sporočila o vzajemnem, kontinuiranem medsebojnem izobraževanju ljudi, ki jih zoperstavlja bančni zasnovi izobraževanja, pri kateri je upravljalec z znanjem učitelj, ki je učencem nadrejen. Bralci smo ob branju nagovorjeni, celo prisiljeni, da premislimo svoj položaj v sistemu, ki ga zasedamo, da preišljujemo pozicijo državljana in lastne vpetosti v lokalno okolje, vpliva na potek družbenega, državljanskega življenja, in da reflektiramo svojo pozicijo državljanov svetovnega severa ter tega, kakšna znanja in ideje produciramo do svetovnega juga. Ob koncu branja smo, hočeš nočeš, (vsaj malo) *prebujeni*.

Kljub temu da je *Pedagogika zatiranih* predvsem andragoško delo, v katerem avtor opisuje revolucionarno idejo preizobraževanja odraslih, pa smo mnenja, da nosi pomembne ideje tudi za pedagoške delavce, torej tiste, ki delajo z otroki. Te običajno obravnavamo kot objekt vzgoje, dokler nam ne pokažejo, da zmorejo nalogo vzgoje in samostojnega življenja prevzeti nase. Ker v omenjeni recenziji ni dovolj prostora za temeljitejšo razvijanje misli, jo bomo orisali le na kratko in s tem tvegali nekaj nejasnosti.

Preoblikovalci šolskega sistema so ob kurikularni prenovi leta 1995 oblikovali odličen, notranje povezan in zanesljiv sistem vzgoje in izobraževanja. Prenovljeni šolski sistem je vključeval logične notranje spremembe učnih in vzgojnih načrtov, spremembe zakonov, izobraževanje strokovnih učiteljev, sistem ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti ... A po skoraj 30 letih rabe se zdi, da ima sicer dobro zasnovan sistem vsaj eno pomanjkljivost – ne predvideva angažmaja otrok, vsaj ne na ravni obveznega (osnovnošolskega) in gimnazijskega izobraževanja. Angažma otrok in njihovi interesi so upoštevani predvsem v vrtcu, katerega značilnost je procesno-razvojna naravnost, kar pomeni predvsem to, kar smo že navedli: doseganje razvojnih ciljev otrok z upoštevanjem njihovih interesov. To lahko interpretiramo tudi s Freirejevimi idejami; v obravnavanem delu se je namreč zavzemal za odpravo transmisijskega oziroma – kot ga je sam poimenoval – bančnega sistema izobraževanja, v katerem učitelj zaseda hierarhično višji družbeni položaj, predvsem pa je tisti, ki deli kapital, tj. znanje. Od učencev tak izobraževalni proces zahteva predvsem ponavljanje resnic, zapiše Freire.

Naša želja je, da bi slovenski šolski sistem iz *Pedagogike zatiranih* prevzel predvsem idejo o možnosti odpiranja za družbeni angažma. Institucije, v katerih lahko otroci izražajo svojo državljansko zavest, se družbeno angažirajo, so razmeroma neobstoječe, predvsem pa precej benigne. Tak je na primer otroški parlament, ki na videz ponuja angažma otrok, a v resnici pogosto angažira predvsem otroke, ki so že »del sistema«. Poročilo Sveta Evrope o participaciji otrok v Sloveniji (Narat in Rosič 2020) je pokazatelj, kako slabo slišani so glasovi otrok pri nas. Še težavneje od pomanjkanja možnosti za participacijo otrok pa je to, da so v strukturi odločanja o prihodnosti mladih, v katere se vključujejo otroci, v rokah tistih udeležencev, ki imajo specifične lastnosti: so starejši, imajo visoke izobrazbene dosežke, prihajajo pa iz socioekonomskih in kulturno nedeprivilegiranih družin, niso pripadniki etničnih manjšin, nimajo vedenjskih, čustvenih in učnih težav, nimajo telesnih okvar (str. 20). Omenjene skupine otrok verjetno niso tiste,

ki si jih pred očmi naslikamo, ko govorimo o zatiranih iz naslova recenziranega dela. In čeprav je dajanje prostora otrokom za izražanje misli vedno pozitivno in pomembno, nas znova razočarajo ugotovitve Poročila Sveta EU: motivacija za aktivno državljanstvo se s starostjo zmanjšuje, tudi zaradi občutka otrok, da niso slišani.

Vprašanje, s katerim bomo zvezali Freirejeve misli in vprašanje sodobne pedagogike, je: zakaj bi do »prebujanja« udeležencev družbe čakali do odraslosti? Mladi pogosto imajo jasne predstave o spremembah, ki jih hočejo doseči. To kaže na primer izjemno močno gibanje za podnebno pravičnost pri nas, velika obiskanost t. i. petkov za prihodnost in angažmaji mladih proti zapiranju izobraževalnih institucij, ki smo jim bili priča med pandemičnim zaprtjem. Seveda pa ni nujno, da se otroci takoj angažirajo v politično življenje. Gotovo bi bilo marsikateremu prijetno svoje želje izraziti na lokalni ravni, se združiti s skupino prijateljev in podati pobudo lokalni skupnosti za spremembo malo uporabljanega parkirišča v igrišče ali da se na obronku mesta namesto trgovinskih centrov zgradi park, ki ohranja naravno dediščino in ponudi zatočišče v naravi. Kot odrasli pogosto ne vemo, kaj bi si želeli otroci. A če jim damo priložnost, jih (ne nujno samo v šolskem okolju) izobražujemo dialoško; tako bodo sposobnosti samozavedanja ter vplivanja nase in na svojo okolico razvili sami.

Viri:

Besedne postaje (2019). Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=MgmbJRL66dA> (27. 10. 2021).

Narat, Tamara, in Rosič, Jasmina (2020): Ugotovitve implementacije orodja Sveta Evrope za oceno participacije otrok v Sloveniji. Dostopno na: <https://www.zpms.si/wp-content/uploads/2020/10/Ugotovitve-implementacije-orodja-Sveta-Evrope-za-oceno-participacije.pdf> (27. 10. 2021).